

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СФЕРІ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ АНАТОМІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ЛЮДИНИ

CIVIL LIABILITY IN THE FIELD OF TRANSPLANTATION OF HUMAN ANATOMICAL MATERIALS

Зборівський Ю.-А.Я., асистент кафедри цивільного права та процесу
Львівський національний університет імені Івана Франка

У даній статті наводяться проблеми, виникнення яких пов'язане з відсутністю чіткого цивільно-правового регулювання відповідальності у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини. Звертається увага на те, що сучасний стан законодавства не має чіткого закріплення даної відповідальності, як договірної, так і недоговірної характеру, ні в цивільному законодавстві, невід'ємною частиною якого є медичне право, ні в окремо прийнятому Законі України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини». Однак, необхідність такого нормативного закріплення особливостей цивільно-правової відповідальності щодо трансплантації існує давно, оскільки в медичній та правовій практиці з цього приводу виникає ряд проблем. Законодавче врегулювання та встановлення чіткого переліку видів цивільно-правової відповідальності, а також визначення порядку притягнення до цієї відповідальності на нормативному рівні дозволять не лише спростити правове регулювання відносин у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини, але й дадуть надійну основу для розвитку трансплантаційних відносин в Україні, які на сьогоднішній день «переживають кризу». Автор звертає увагу на те, що закріплення цивільно-правової відповідальності у сфері трансплантаційних відносин в Україні буде мати певні особливості в залежності від того, чи донором є жива людина, чи померла особа. Було визначено, що у відносинах, які виникають щодо трансплантації анатомічних матеріалів людини можна і варто виділяти договірну і деліктну (позадоговірну) цивільно-правову відповідальність. Перша з них – це відповідальність, яка випливає з договору щодо трансплантації, укладення якого відбувається між донором анатомічних частин людського тіла та медичним закладом, а також медичним закладом та реципієнтом анатомічних матеріалів людини, отриманих за попереднім договором. Друга з них – це відповідальність, яку несуть працівники медичних закладів за нанесення шкоди здоров'ю особи. Автор вказує на важливість встановлення чіткого цивільно-правового регулювання у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини та наголошує на якнайшвидшому законодавчому закріпленні такої відповідальності у нормах Цивільного кодексу України та Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини».

Ключові слова: цивільно-правова відповідальність у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини, договір щодо трансплантації анатомічних матеріалів людини, донор анатомічних матеріалів людини, реципієнт анатомічних матеріалів людини, відносини з трансплантації анатомічних матеріалів людини.

This article presents the problems associated with the lack of clear civil law regulation of liability in the field of transplantation of human anatomical materials. Attention is drawn to the fact that the current state of legislation does not clearly enshrine this responsibility, both contractual and non-contractual, neither in civil law, an integral part of which is medical law, nor in the separately adopted Law of Ukraine «On transplantation of anatomical materials to the person». However, the need for such normative consolidation of the features of civil liability for transplantation has existed for a long time, as in medical and legal practice there are a number of problems in this regard. Legislative regulation and the establishment of a clear list of types of civil liability, as well as determining the procedure for bringing to justice at the regulatory level will not only simplify the legal regulation of relations in the field of transplantation of human anatomical materials, but also provide a reliable basis for transplantation in Ukraine to date, «experiencing a crisis». The author draws attention to the fact that the consolidation of civil liability in the field of transplant relations in Ukraine will have certain features depending on whether the donor is a living person or a deceased person. It was determined that in the relations arising from the transplantation of human anatomical materials can and should be distinguished contractual and tort (non-contractual) civil liability. The first is the liability arising from the transplant agreement between the donor of anatomical parts of the human body and the medical institution, as well as the medical institution and the recipient of human anatomical materials obtained under the previous agreement. The second is the responsibility of healthcare professionals for harming a person's health. The author points out the importance of establishing a clear civil law regulation in the field of transplantation of human anatomical materials and emphasizes the earliest legislative enshrinement of such responsibilities in the Civil Code of Ukraine and the Law of Ukraine «On transplantation of human anatomical materials».

Key words: civil liability in the field of transplantation of human anatomical materials, agreement on transplantation of human anatomical materials, donor of human anatomical materials, recipient of human anatomical materials, relations on transplantation of human anatomical materials.

Трансплантологія є одним з наймолодших напрямів у медицині, розвиток якого уможливив не тільки збереження життя сотень тисяч людей, які страждають на тяжкі невиліковні захворювання, але також і їх повноцінну реалізацію в соціумі. У той же час, не дивлячись на очевидну медичну ефективність трансплантології анатомічних матеріалів людини, ще з моменту її появи перед медичною спільнотою, державою та громадянським суспільством поставало безліч питань етичного та правового характеру, більшість з яких залишаються невирішеними досі.

Однак, пересадка органів дозволяє не лише вижити пацієнтам, приреченим на неминучу смерть, але й забезпечити їм якість життя, що дозволяє реалізувати себе у професійній та сімейній сфері. Крім того, наслідком науково-технічного прогресу в останні роки стала істотна зміна концепції трансплантації, якщо раніше операція з пересадки органів розглядалася лише як останній шанс для хворого у збереженні життя, то в даний час показання до такого втручання значно розширилися, щоб забезпе-

чити максимально швидке відновлення пацієнта у після-операційний період. Однак, варто зазначити й те, що значне поширення трансплантології має не тільки позитивні сторони її реалізації, але, якби це неприємно не було, тягне за собою численні порушення законодавства у цій сфері. З огляду на це, держава має забезпечити такий рівень контролю та нормативно закріпленого порядку притягнення винних осіб до відповідальності, які б повністю унеможливили порушення у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини, або хоча б зводили їх до мінімуму. На сьогоднішній день законодавцем чітко сформовані норми лише у сфері кримінальної відповідальності за порушення законодавчих приписів у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини, які були значно удосконалені з прийняттям Закону «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини» у 2018 році.

Проте, питання правового регулювання цивільно-правової відповідальності у цій сфері досі залишає бажати кращого. Тож розпочнемо із нормативно-правових актів,

які встановлюють основні засади притягнення винних осіб до цивільно-правової відповідальності щодо порушень у сфері трансплантації в Україні.

Основний законодавчий акт – Закон «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» – встановлює лише загальне положення, яке засвідчує, що в разі порушення приписів законодавчих актів у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини, винна особа несе за це відповідальність (ст. 24) [1]. Однак, у статті немає жодної згадки про цивільно-правову відповідальність в цій сфері. Якщо звернутись до Основ законодавства України про охорону здоров'я, то у його приписах міститься вказівка на право людини щодо відшкодування заподіяної їй здоров'ю шкоди (ст. 6) [2]. З огляду на суб'єктний склад правовідносин донорства, таку шкоду може спричинити медичний заклад або, як це частіше всього буває, окремих працівників медичного закладу, особи донора або ж реципієнта. Проте, як показує практика, частіше всього, шкода у цьому разі завдається саме особі-донора (як за життя, так і по смертю, від чого залежать певні аспекти відшкодування заподіяної шкоди).

Що ж стосується положень Цивільного кодексу України щодо відповідальності у сфері трансплантації, то він також не містить чітких вказівок на порядок притягнення та вид і форму цивільно-правової відповідальності, які мають бути застосовані у разі порушення законодавчих приписів у цій сфері. Однак, даний нормативно-правовий акт містить загальні положення, які стосуються притягнення до цивільно-правової відповідальності. На основі цих положень можна дійти до висновку, що умовами настання цивільно-правової відповідальності у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини, є:

- 1) наявність протиправного діяння;
- 2) наявність шкоди, спричиненої вказаним вище діянням;
- 3) зв'язок «причина – наслідок», без якого відповідальність не може наставати;
- 4) вина особи-заподіювача шкоди [3].

Також слід зазначити, що поняття «протиправне діяння» чинний ЦК не визначає, однак, доктрина цивільного права визначає його як дію чи бездіяльність, яка спрямована на порушення законодавчих положень. Зокрема, у сфері трансплантології в Україні протиправність діяння може відобразитись у порушенні працівниками медичного закладу, який здійснює функції трансплантаційної установи, встановленого на нормативному рівні порядку здійснення трансплантації, а також недотримання вимог та стандартів, що визначають основні засади донорства в Україні.

Другою умовою цивільно-правової відповідальності за порушення у сфері трансплантології є наявність заподіяної фактичної шкоди. Законодавець встановлює два різновиди можливої шкоди – шкода морального та шкода матеріального характеру, які, однозначно, мають місце і щодо заподіяння шкоди у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини. Тут варто звернути увагу на двояке визначення шкоди щодо особи-потерпілого, який є живим, а також щодо померлої особи. Так, як жива особа, яка укладає договір донорства, – це завжди учасник цивільних правовідносин, наділений правами та обов'язками, зокрема і щодо відшкодування заподіяної шкоди – моральних чи майнових негативних наслідків, то померла особа не може бути учасником таких відносин, оскільки з її смертю припиняється її правдіездатність.

Моральна шкода для фізичної особи є категорією психологічного плану, невід'ємно пов'язаною із самою особою, її відчуттями, емоційно-розумовою діяльністю, відображає внутрішній світ людини й характеризується, зокрема, наявністю психотравмуючих факторів, позбавленням відчуття життєвої захищеності, зміною життєвого

укладу, відчуттям приниження, пригнічення, неврівноваженості, імпульсивності, зневаги, образи тощо [4, с. 57].

Відшкодування моральної шкоди у сфері порушень щодо трансплантації анатомічних матеріалів людини – один з найцікавіших та найскладніших різновидів відшкодування завданої шкоди у цій сфері. За своєю суттю моральна шкода виступає як втрата немайнового характеру, однак з приводу грошової оцінки такої втрати (для можливості її відшкодування) не існує чітко визначеного єдиного підходу. Здебільшого, прогалина в законодавстві щодо визначення розміру моральної шкоди в грошовому еквіваленті призводить до того, що потерпілі від порушень у сфері цивільно-правового регулювання, зокрема і порушень у сфері трансплантології, не отримують належного відшкодування або ж отримують його у тому розмірі, який не завжди співставний із розміром понесеної моральної шкоди [5].

Аналізуючи ст. 23 ЦК України, можна дійти висновку, що моральна шкода може бути відшкодована особі, яка зазнала шкоди внаслідок порушень законодавства у сфері трансплантології, безпосередньо, якщо вона на час відшкодування такої шкоди є живою, або ж така шкода може бути відшкодована у разі її смерті родичам особи-донора. Відповідно до ч. 2 ст. 1168 Цивільного кодексу України встановлено право родичів та членів сім'ї на відшкодування шкоди у випадках, коли фізична особа зазнала моральних страждань у зв'язку зі смертю близької особи. Право на таку компенсацію мають чоловік, дружина, батьки (у тому числі усиновлювачі), діти (у тому числі усиновлені), а також особи, які проживали з померлою фізичною особою однією сім'єю. Що стосується визначення розміру майнової шкоди, то її відшкодування здійснюється, виходячи із загальної практики відшкодування шкоди у цивільному праві.

Наступною умовою настання відповідальності за порушення у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини є наявність зв'язку між протиправним діянням заподіювача шкоди та самою шкодою, що відображається у співвідношенні «причина-наслідок». Відсутність такого співвідношення, або ж відокремленість діяння від наслідків у сфері трансплантології вказують на відсутність порушення норм законодавства у цій сфері.

Четвертою умовою настання цивільно-правової відповідальності за порушення у цій сфері виступає вина особи-заподіювача шкоди. Згідно з положеннями ЦК України особа, яка є винною у вчиненні порушення цивільного законодавства, у нашому випадку – порушення приписів у сфері трансплантології, притягується до цивільно-правової відповідальності у тому випадку, коли має місце її вина у одній з двох можливих форм – умислу чи необережності (ст. 614 ЦК).

ЦК України визначає також положення про те, що у разі завдання шкоди працівником медичного закладу щодо здоров'я чи життя особи, що знаходиться на лікуванні в ньому, відповідальність за неї покладається на заклад, в якому працює цей медпрацівник. З огляду на це, саме медичний заклад має обов'язок доводити невинуватість своїх співробітників у спорах про відшкодування шкоди у відносинах з трансплантації. Особисту відповідальність працівників медичного закладу у сфері трансплантології несе у разі:

- 1) коли шкода була завдана особі поза межами часу виконання медичним працівником його медичних повноважень;
- 2) коли вимога потерпілого звернена на відшкодування моральної шкоди.

При розгляді питання про притягнення до цивільно-правової відповідальності порушників у сфері трансплантації, варто звернути увагу на те, що відповідальність за такі порушення може існувати двох видів:

- договірна;
- позадоговірна.

Оскільки правопорушення у сфері трансплантології призводять до нанесення шкоди життю та здоров'ю особи, то відповідальність у цьому разі носитиме ретроспективний характер – тобто застосування певних санкцій до особи-порушника. Що стосується договірної цивільно-правової відповідальності у сфері трансплантології, то остання матиме місце лише в тому разі, коли сторона договору не виконає його умови або ж виконає їх не так, як це необхідно.

Одним з різновидів цивільно-правової відповідальності є договірна відповідальність. Однак, тут варто враховувати ще й те, що відносини трансплантації зазвичай урегульовуються відповідним договором, з огляду на що, у ньому також розглядаються питання щодо меж відповідальності у разі порушення вимог щодо трансплантації анатомічних матеріалів людини, підстав та причин звільнення від відповідальності за договором, а також інших умов відповідальності за відповідним договором.

Позадоговірна відповідальність застосовується до порушника у тому разі, коли він та потерпіла особа, яка зазнала шкоди життю та здоров'ю, не мають між собою договірних зобов'язань.

Договірній та позадоговірній відповідальності у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини властиві певні особливості:

1. Положення щодо встановлення цивільної відповідальності за договором донорства – мають диспозитивний характер, тоді як приписи позадоговірної відповідальності у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини – імперативний.

2. Порушення умов договору – підстава договірної відповідальності у сфері трансплантології, а завдання шкоди – є першопричиною притягнення заподіювача до деліктної відповідальності.

3. Відповідальність за договором – це відшкодування збитків у сфері трансплантології, яке можливе лише в межах договірних зобов'язань у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини, в той час як позадоговірне відшкодування шкоди виникає з обов'язку заподіювача шкоди відшкодувати шкоду, завдану іншій стороні внаслідок протиправної поведінки, і не пов'язане з попередньо існуючим договірним зобов'язанням.

4. Деліктна відповідальність у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини ґрунтується на принципі генерального делікту, який означає повне відшкодування шкоди (з огляду на це, суд може на власний розсуд зменшити розмір відшкодування лише у чітко визначених законом випадках), тоді як договірна відповідальність – може бути обмежена як умовами договору, так і законодавчо [6, с. 62].

Вищезгадані види відповідальності у відносинах трансплантації поділяють деякі спільні ознаки:

1. Мета як договірної, так і деліктної відповідальності – притягнення винної особи до відповідальності та відшкодування завданих збитків (шкоди).

2. Шкода, понесена потерпілим унаслідок порушення його прав у сфері трансплантології відшкодовується донору, реципієнту, їх членам сім'ї чи іншим близьким родичам у визначених законом випадках.

3. Підстава кожного з цих видів відповідальності – вчинення особою-порушником протиправного діяння у сфері трансплантації, що може виражатися як у формі дії, так і у формі бездіяльності.

4. Цивільно-правова відповідальність настає за завдання шкоди життю та здоров'ю як донора, так і реципієнта.

Згідно з Законом України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини» трансплантацію мають право здійснювати ті медичні заклади, які отримали ліцензію на право здійснення господарської діяльності з медичної практики, яка полягає у наданні медичної допомоги, де необхідною є трансплантація, або ж здійснення діяльності, яка напряму є пов'язаною з трансплантацією. Перелік такої діяльності затверджується тим органом державної влади, на який законодавець покладає повноваження щодо формування та реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я (ст. 6). Саме тому договори про трансплантацію укладають від свого імені саме медичні заклади, а не їх окремі співробітники. Як наслідок, до договірної відповідальності у сфері охорони здоров'я в першу чергу притягуються заклади охорони здоров'я, а не медичні працівники. Вони можуть бути притягнуті до відповідальності за свої дії відповідно до трудового договору або якщо буде встановлено, що вони вчинили кримінальне правопорушення, яке призвело до заподіяння шкоди.

Висновки. Отже, питання притягнення до цивільно-правової відповідальності осіб, винних у нанесенні шкоди у відносинах з трансплантації анатомічних матеріалів людини, не має чіткого нормативного регулювання та закріплення у профільному законодавстві. Тому дане питання регулюється виходячи з загальних засад цивільного законодавства. У контексті трансплантації анатомічних матеріалів людини відшкодування шкоди, у тому числі майнової та моральної, має свої особливості. Цивільно-правова відповідальність за шкоду, завдану при трансплантації, може бути як договірною, у разі невиконання договірних зобов'язань, так і деліктною, залежно від підстав виникнення. Слід зазначити, що договірну відповідальність несуть насамперед заклади охорони здоров'я, а не окремі медичні працівники, які можуть бути притягнуті до відповідальності в рамках трудових відносин або за шкоду, заподіяну в результаті злочинної діяльності. Суб'єктом цивільно-правової відповідальності повинен бути медичний заклад, який здійснює трансплантацію анатомічних матеріалів людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини. Закон України від 17.05.2018 № 2427-VIII. (дата оновлення: 07.01.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text> (дата звернення: 25.02.2023).
2. Основи законодавства України про охорону здоров'я. Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. (дата оновлення: 27.10.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 25.02.2023).
3. Цивільний кодекс України. Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. (дата оновлення: 01.01.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 25.02.2023).
4. Паліюк В. П. Умови відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Відшкодування моральної шкоди : коментар, законодавство, судова практика. Київ, 2016. С. 54–65.
5. Шутько В.С. Моральна шкода: як виразити в грошовому еквіваленті і труднощі стягнення. Протокол, 2020. URL: https://protocol.ua/ua/moralna_shkoda_yak_viraziti_v_groshovomu_ekvivalenti_i_trudnoshchi_styagnennya/
6. Мельник А.С. Правове регулювання трансплантації і донорства в Україні. Київ: Національний авіаційний університет, 2020. 101 с.